

L'ARQUITECTURA DOMÈSTICA A TARRACO. ÈPOCA TARDOREPUBLICANA I ALTIMEPRIAL¹

ADA CORTÉS

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

RESUM:

Aquest article examina les característiques i evolució de les cases urbanes i suburbanes de la ciutat de Tarraco durant l'època tardorepublicana i els dos primers segles de la nostra era. L'arquitectura domèstica de Tarraco compta amb un inici més antic que la resta de les ciutats romanes fundades en territori català, i tot i l'escassetat de dades, permet fer un acostament a algunes de les estructures domèstiques urbanes més primerenques del nord-est de la Tarraconense. Aquest inici i l'evolució de les cases al llarg del temps, permet visualitzar com les cases tarragonines s'insereixen dins les tendències d'aquesta arquitectura en el món romà. És potser a partir del s. II dC, com es veurà en aquest article, que algunes de les cases benestants desenvolupen alguns trets més autòctons.

ABSTRACT:

This article studies the characteristics and evolution of urban and suburban houses of the city of Tarraco during the later republican times and the first centuries of our era. The domestic architecture of Tarraco has an earlier start than the rest of the Roman cities founded in Catalan territory, which despite the scarcity of data, it allows a close look at some of the earliest domestic structures in the Northeast of Tarragona. This beginning and evolution of houses throughout time, enables the visualization of how the houses of Tarraco are inserted into the trends of this architecture in the Roman world. It is perhaps from second century AD, as shown in this article, that some of the noble houses developed some local features.

Paraules clau: Arquitectura domèstica, casa, ciutat romana, Tarraco.

Keywords: Domestic Architecture, house, city Roman Tarraco.

1. El present article és fruit de l'estudi desenvolupat durant la realització d'una tesi doctoral, on s'analitzen les restes arquitectòniques domèstiques romanes en un context urbà dins el territori català.

INTRODUCCIÓ

La ciutat de *Tarraco* compta amb unes característiques històriques i urbanístiques molt interessants per aprofundir en la seva arquitectura domèstica. És la primera ciutat romana fundada al territori de l'actual Catalunya, amb un desenvolupament urbanístic iniciat a partir del s. II aC. En canvi, la resta de l'urbanisme romà del nord-est de la tarraconense comença a visualitzar-se en moments molt més tardans, entorn al 100 aC. *Tarraco* és, doncs, la ciutat idònia per observar els primers patrons d'hàbitat romà en un espai urbà. Segueixen de prop.

Cal tenir en compte l'estat de les restes per abordar l'estudi d'aquest tipus d'arquitectura. Es coneix un nombre molt reduït d'unitats domèstiques de la ciutat i en cap cas s'ha pogut observar l'estructura sencera (*fig. 1*). Els escassos exemples (poc més d'una dotzena) no permeten extreure gaires conclusions del conjunt de l'arquitectura domèstica de *Tarraco*, ja que seria molt poc rigorós parlar d'una estandardització de models d'hàbitat amb les dades arqueològiques de que es disposen. La manca d'una visió complerta de les estructures, dificulta la tasca de poder catalogar les restes en una tipologia concreta de casa. No només pel fet essencial de no comptar sempre amb els elements bàsics per poder determinar la tipologia, com són l'entrada, l'estança principal o l'espai de circulació, sinó també pel fet d'observar una part d'ells i no comptar amb la seguretat de l'existència o no dels altres. Un exemple molt entenedor d'aquesta problemàtica seria atribuir a unes restes la tipologia de casa d'atri, per l'observació parcial d'un sector amb atri, quan en realitat la casa podria haver estat de casa i peristil. Tot i així, tenint en compte aquestes dificultats, amb les restes estudiades de la ciutat de Tarragona s'ha pogut identificar quatre possibles tipologies que s'analitzaran al llarg d'aquest article.

Els primers habitatges de la ciutat

Com s'ha comentat, *Tarraco* és la primera ciutat romana fundada al territori de Catalunya (nord-est tarraconense). Encara que es constata un desenvolupament urbanístic de la ciutat romana a partir del s. II aC (Macias/Remolà 2004, 30), les primeres restes domèstiques descobertes a la ciutat no es daten abans de la segona meitat del s. II aC. Aquestes, però, continuen sent les més antigues conegudes fins ara a Catalunya. Són restes domèstiques molt parcials, però totes elles mostren una sèrie de característiques que permeten identificar-les com a cases romanes. Tot i que no es coneix la tipologia de totes, s'ha pogut observar en les restes excavades estances que es poden considerar com habitacions de concepció itàlica.

La primera fase de la casa del c/Governador González nº7 és un bon exemple per observar el canvi, o les noves aportacions que es produeixen en l'estructura i en la concepció de l'arquitectura domèstica en el territori de *Kese* amb l'arribada

dels romans. Les habitacions que han pogut ser estudiades de l'assentament preromà mostren una estructura rectangular formant una sola estança, i en alguns casos amb una divisió interna. Són habitacions formades amb murs de pedres irregulars disposades en fileres en sec. A moltes d'elles s'ha documentat una llar de foc, una d'elles caiguda d'un suposat pis superior. Potser una de les dades interessants d'aquest període és el descobriment d'un forat de pal davant d'una de les estances, que indicaria un possible porxo al carrer com a continuació de l'hàbitat (Adserias *et al.* 1993, 218). Aquest tipus de porxo també s'ha documentat en altres jaciments ibèrics, com l'assentament de la Moleta del Remei. Arqueològicament localitzar aquests porxos - pòrtics rudimentaris no és senzill, i no s'ha pogut constatar en molts assentaments, tot i que sembla que haurien hagut de ser força freqüents en les cases ibèriques. Aquests elements facilitarien la realització de les tasques domèstiques a l'exterior, amb llum natural evitant l'interior de les estances, força reduïdes i fosques (Belarte 1997, 203). Encara que la morfologia dels hàbitats excavats de l'assentament preromà de *Tarraco* pertanyen sobretot als segles V, IV; i excepcionalment al s. III i s. II aC no s'ha verificat un altre tipus d'habitatge indígena² (*fig. 2*). En resum, les cases aixecades en aquests segles semblen correspondre a estances rectangulars multifuncionals, o amb una certa separació funció/espai. A més, segurament gaudirien d'una zona exterior al carrer, moltes vegades comuna, destinada a la realització d'activitats domèstiques. Destaca, en canvi, la part coneguda de la primera fase de la casa del c/Governador González nº7, datada a l'últim quart del s. II aC, que correspon a una casa centrada en un espai interior distribuïdor descobert apartat de l'exterior. Aquest espai, sigui o no sigui un atrium³, demostra

2. En les intervencions més recents a l'àrea del poblat ibèric (c/Eivissa nº 18-20, c/ de Manuel de Falla nº1-3 i c/Pere Martell nº41-43), amb una cronologia del s. II aC, continuen apareixent senzilles estructures rectangulars confirmant el tipus d'habitatge descobert anteriorment (informació extreta de Macias *et al.* 2007, 148, fitxa nº 596). La descoberta d'un barri de cases ibèriques del s. II aC, situades a la zona del port i apartades del nucli ibèric mostren, igualment, estructures domèstiques similars (Bea 2008, 163-168).

3. La part conservada mostra un espai interior descobert, aquest va ser identificat com una casa d'atri "porticat" (Bermudez *et al.* 1990; 1994; Bermudez 1993) però la revisió actual de la casa posa en dubte l'existència amb seguretat d'un atri, tant a la primera fase com a la segona. L'element que decantava la interpretació d'aquest espai com un atri, eren les restes d'un dipòsit que havia quedat mal-mès per la superposició d'un mur modern i que s'identificava com un possible *impluvium*. D'aquesta manera, aquest *impluvium* es relacionava amb el pòrtic de l'habitació nº1, entenent-lo com el *compluvium*. Tot i això, la situació del pòrtic respecte l'*impluvium* no permet que la seva teulada funcioni com a *compluvium* (*fig. 4*). A més, s'ha de tenir en compte que el moment de creació d'aquest pòrtic hauria de ser posterior a la pavimentació d'*opus signinum* que es dona en època alt imperial, ja que com es pot observar en la secció de l'excavació, aquest pòrtic s'assenta sobre el paviment. Per tant, a la primera fase de la vivenda, l'espai central s'hauria d'interpretar com un espai distribuïdor descobert o com un atri sense *compluvium*, és a dir com un atri "displuviat".

l'existència d'una estructura domèstica diferent de la tradició indígena, on les estances principals s'obren a una àrea central interior i on no existeix una obertura exterior cap al carrer (*fig. 3*). Segons Andrew Wallace-Hadrill (1997, 223), l'atri "impluviat" és la vertadera essència de la casa d'atri, tingui o no sostre. Per tant no es necessària l'existència del *compluvium* per ser identificat com una casa d'atri. Si es confirmés l'estructura identificada com un *impluvium* de la casa del c/Governador González nº7, l'espai distribuïdor descobert de la casa, tot i no tenir *compluvium*, reuniria les característiques necessàries per ser considerat un atri. Igualment, encara que aquest espai distribuïdor sigui considerat com un pati, també s'hauria de relacionar la seva aparició amb els exemples de patis sense *impluvium* de les cases itàliques. La Pompeia en transformació de finals del s. III aC inicis de s. II aC, mostra un abundant nombre de cases amb pati amb una marcada simetria a les regions I i II. Les "cases en filera" d'aquestes regions estudiades per A. Hoffmann (1980 i 1984) van ser interpretades com un espai central cobert, un possible *atrium testudinatum*, tot i que els últims estudis es decanten cap a la seva definició com espais descoberts (Nappo 1997, 100-120, tipus 1, 2 i 3; Nappo 2007, 349-352). De la mateixa manera les "cases en filera" de Cosa interpretades com a cases d'*atria testudinata*, haurien de ser considerades com a cases de pati descobert (Wallace-Hadrill 1997, 230-231).

A part del canvi en la concepció de l'estructura domèstica es poden observar altres aportacions d'origen itàlic en l'arquitectura domèstica, malgrat que *Tàrraco* no és prolífica en exemples arqueològics d'aquesta etapa tan primerenca de la ciutat. Una d'aquestes aportacions es troba en la utilització de morter de calç per a la construcció dels murs dels habitatges, que fins la posterior arribada dels romans no s'havia documentat (Aquilué/Dupré 1986, 10-11; Adserias et al. 1993). El paviment d'*opus signinum* pels nivells d'ús de les cases és un altre element que es comença a detectar a partir de la segona meitat de s. II aC, així com la inserció de tessel·les de marbre o fragments de *marmorea* com a element de decoració. Les restes domèstiques del c/Unió 52, del c/Lleida nº27 i de la Rambla Nova nº46 són exemples de la utilització d'aquestes noves tècniques pels seus paviments (*fig. 5*). Una altra contribució itàlica es trobaria en la funcionalitat i morfologia d'algunes d'aquestes estances descobertes. Les habitacions de la casa del c/Unió 52 van ser identificades com a possible *triclinia*, i una de les estances del c/Lleida nº27 amb una bona decoració musivària i mural, com una habitació dedicada al culte domèstic amb un ara cinerària (*fig. 6*, habitació nº1). Aquestes noves estances són habitacions amb una clara concepció itàlica, són espais formats i ideats per desenvolupar actes quotidians del món romà.

Les diverses cases republicanes que es conserven, malgrat el reduït nombre i que únicament una d'elles permet atribuir-li una tipologia (casa del c/Governador González nº7), han permès observar una certa varietat de models domèstics.

Les habitacions de la casa del c/Unió 52 i de la casa del c/Lleida nº27, són estances que molt possiblement formarien part d'una casa benestant. Per la seva distribució, la casa del c/Governador González nº7 també s'inclouria dins d'aquest conjunt de cases benestants d'època republicana. D'aquesta època de la ciutat pertany també la primera fase de la casa del c/Fortuny nº12-14 (Bermúdez et al. 1989; Dasca *et al.* 1991; Macias 1996) (fig. 7), on la part excavada sembla pertànyer a una zona de servei i producció. Es desconeix la magnitud de la productivitat de la casa en aquesta primera fase, si s'hi realitzarien tasques només domèstiques o més aviat comercials, com es confirma a la segona fase. A la ciutat es detecten també altres estructures de producció que podrien estar relacionades amb estances domèstiques en aquesta cronologia. Un exemple són les restes documentades durant el període tardorepublicà al c/Sevilla nº12-14, en què es descobria un petit taller de producció ceràmica (Díaz *et al.* 2005, 57-62 i 77).

Finalment, les restes de cases més senzilles i humils només s'han documentat a les tabernes excavades per Serra Vilaró al c/Cervantes, molt a prop del fòrum. Aquestes *tabernae* s'obririen al carrer que delimita el temple Capitolí pel cantó nord (fig. 8). Les possibles *tabernae*, de les quals es tenen molt poques dades i que van ser recollides més tard per A. Balil (1973, volum III, 49-51), podrien pertànyer al grup de les cases més senzilles de *Tarraco*. En relació a la part domèstica d'aquestes estructures, A. Balil menciona la possibilitat de l'existència d'una rebotiga per a l'espai domèstic, i Serra Vilaró parla també d'un pis superior (1932, 74-79). Durant l'excavació es van recuperar alguns fragments de pintura mural i tesselles soltes, que pertanyien a la decoració d'aquestes estructures. Serra Vilaró va excavar altres restes d'estructures que podrien també formar part d'aquest tipus d'habitatge més senzill, formades per un o dos departaments. Aquestes restes, situades al c/Lleida, es trobaven en molt mal estat i van ser identificades com a estructures romanes assentades sobre restes ibèriques (Serra Vilaró 1932, 10-14), però segurament corresponguessin d'una banda a una fase tardorepublicana, i d'altra a una fase altimperial de la ciutat romana⁴.

Encara que es coneixen alguns indicis del tipus d'hàbitat que es desenvoluparia durant els dos primers segles de la ciutat, malauradament la parcialitat de les restes no ha permès observar com es desenvoluparia el parcel·lari en aquest

4. Abans d'acabar aquest apartat sobre les descobertes de Serra Vilaró, cal mencionar l'estructura que va identificar com una casa d'atri al c/ Cervantes (1932, 79-81). Amb els coneixements actuals sobre el fòrum, és difícil donar aquesta interpretació a les restes. Cal recordar que Serra Vilaró identificava la basílica com a fòrum, quedant la resta de construccions fora de l'espai forense. Però en realitat l'estructura es relaciona amb el fòrum, obrint-se a la "plaça de les estàtues", aquest canvi de perspectiva obliga a reinterpretar les restes. Aquesta "casa d'atri", que en realitat presenta un pati porticat i no un atri (Balil 1973, volum III, 51-52), possiblement hauria d'interpretar-se com a arquitectura oficial, i segurament alguns dels espais en locals comercials.

període. El conjunt de les cases conservades no han estat suficients per poder hipotetitzar sobre una divisió parcel·lària teòrica. En cap cas s'ha conservat una planta sencera, ni han coincidit les suficients restes en una mateixa *insula* per poder definir un possible esquema. Però la ciutat evoluciona i va creixent urbanísticament, al mateix temps que les cases es desenvolupen i van generant diverses fases constructives. Si a inicis de la construcció de la ciutat va existir una parcel·lació de les *insulae*, al llarg del temps haurien sofert una intensa transformació. Es constata un gran dinamisme urbanístic dins de la zona intramurs.

L'arquitectura domèstica del canvi d'era i del s. I dC.

El s. I dC serà un segle de grans canvis, amb reformes a la xarxa de clavegueram, noves pavimentacions a les vies, i reformes als murs de compartimentació a l'interior de les *insulae* (Macias 2004a, 75). Cases com la del c/Fortuny nº12-14 o del c/Governador González nº7 mostren aquest dinamisme en elles mateixes. En el primer exemple, la casa adquireix noves instal·lacions per a la producció artesanal, convertint una part de la casa en un espai de caire industrial (*fig. 9*). Al llarg de la vida d'aquestes instal·lacions es detecta una gran activitat amb diverses reformes. En aquesta fase també s'observa una part d'un espai més noble, a l'extrem sud-est del sector excavat es crearà una nova estança amb un bell mosaic (habitació nº3). Aquesta nova habitació segurament no tindria contacte amb aquesta zona més industrial, és possible que la casa comptés amb un sector més noble. Les ciutats romanes brinden molts exemples de cases urbanes que, a part de comptar amb espais nobles, també disposen d'una zona industrial, sense anar més lluny a les ciutats de *Baetulo* i *Iesso*. A Badalona es poden observar els famosos exemples de les cases del c/Lladó relacionades amb activitats vinícoles a mitjan de s. I dC (Comas/ Juan 2002) (*fig. 10*). A *Iesso*, la casa senyorial construïda en època d'August podria estar també relacionada amb una petita indústria de la que es constata un forn (Cortés 2004, 238) (*fig. 11*). Pel que fa a la transformació de la casa del c/Governador González nº7, aquesta es concentra en l'espai distribuïdor descobert, on el pati o atri "displuïat" es converteix en un pati porticat (*fig. 4*).

Dins d'aquest marc cronològic de canvi d'era, s'haurien d'ubicar dues cases més intramurs a *Tarraco*. Una d'elles és la possible casa d'atri del c/Roger de Llúria nº19-21, datada en el s. I dC, encara que es disposa de molt poca informació sobre aquestes restes, segurament el seu origen s'hauria d'emmarcar dins de l'època tardorepublicana. Alhora, la casa del c/Governador González nº17-19 també podria haver estat construïda a finals del s. I aC o al s. I dC. Tot i que no es tenen dades estratigràfiques sobre aquesta casa, l'estudi dels mosaics proposa aquesta cronologia (Navarro 1979, 97-133), a més de mostrar una superposició de paviments que marquen unes fases constructives i una adaptació a les modes

i gustos decoratius. Malauradament no es compta amb una planimetria exacta de la casa, ja que va ser destruïda abans de poder finalitzar-la (Papiol 2004). Sense la planta de la casa no es pot conèixer amb seguretat la seva tipologia, però la quantitat de bons mosaics i elements, com una canal de marbre al possible peristil, indiquen l'elevat nivell d'aquesta casa. Entre els seus mosaics d'*opus tessellatum* ressalta el famós mosaic de la muralla, exhumat de l'habitació nº1 i conservat al MNAT (*fig. 12*). És un tessellat que combina tesselles en blanc i negre; a excepció d'una línia de tesselles vermelles, on es dibuixa una composició geomètrica emmarcada per una bella sanefa que representa una muralla. El mosaic datat a finals del s. I dC inicis de s. II dC, presenta un tema força habitual a diferents punts de l'imperi, i el model més comparat amb aquest mosaic és el descobert al "Palazzo Imperiale" d'Òstia, d'època antonina (Berges/Navarro 1974, 171; Barral/Navarro 1975, 507). No cal anar gaire lluny per buscar un paral·lel per al tema de la muralla en un mosaic, ja que a la mateixa ciutat de Tarragona es troba un exemplar a les termes de St. Miquel. Aquest mosaic que se situava a l'entrada de la *piscina frigidaria*, a diferència del trobat al c/ Governador González és policrom i una mica més tardà, de segona meitat del s. II - s. III (Macias 2004b, 112-114).

A partir d'època d'August i al llarg del s. I dC també es constata un important dinamisme urbanístic a la perifèria sud-occidental de la ciutat (Adserias *et al.* 2000; 139-141; Macias/Remolà 2004, 34). La creació d'un barri suburbà permetrà el desenvolupament de grans *domus*, com la casa del c/Alguer nº9-11/13, construïda en aquestes dates. La part coneguda de la casa mostra una sèrie d'estances que envolten un espai distribuïdor descobert (un pati) de importants proporcions. Però la gran esplendor d'aquesta casa i del barri en general es dona durant el s. II dC, moment que sembla coincidir amb un cert apogeu econòmic de la ciutat i el seu territori (Macias 2004a, 78).

L'esplendor del s. II dC.

En aquest segle es documentaran importants reformes a la casa del c/Alguer nº9-11/13 (Macias/Puche 1997, 149-163), també es construirà la *domus* del c/ Eivissa nº16 (Adserias *et al.* 2000, 140-147), de la qual destaquen importants sales de recepció i una rica decoració pictòrica i el *triclinium* d'estiu de la casa del c/av. Prat de la Riba nº9 (Ynguanzo 2004; Ynguanzo 2006) (*figs. 13 i 14*).

Durant aquest segle la casa del c/Alguer nº9-11/13 transformarà el seu espai distribuïdor descobert en un bell peristil i es magnificaran les seves estances de recepció amb noves pavimentacions i pintures murals amb sòcols de marbre (*fig. 15*). Destaquen de les noves reformes els paviments de les sales de recepció (habitació nº1 i nº2) formats per un enllosat de plaques de marbres i un emblema d'*opus sectile* (*fig. 16*). Aquestes dues sales no serien les úniques sales de represen-

tació amb una pavimentació de lloses de marbres, ja que s'ha documentat una pavimentació molt similar a la casa del c/Eivissa nº16, i restes de lloses de marbre a l'excavació del c/Av. Prat de la Riba nº19. Donat l'elevat cost del marbre a l'antiguitat, aquest era un element de luxe i s'acostumava a utilitzar únicament a les sales de major importància. Tot i així, a la major part dels exemples localitzats arreu de l'imperi on s'utilitzà el marbre construïren una part important del paviment utilitzant opus *signinum*, rebaixant d'aquesta manera els costos de fabricació. A grans trets, es pot considerar que el marbre estava reservat als edificis públics, als palaus i *villes* imperials, i a les cases de ciutat i de campanya de les grans famílies senatorials i rics lliberts romans (Gnoli 1988, 6-7). A Tarragona s'han excavat quatre sales pavimentades amb lloses de marbre, totes elles situades a l'àrea suburbana. Dues d'elles també haurien utilitzat el marbre com a element de decoració per als sòcols de les parets⁵. Gràcies a la documentació d'aquests paviments, no hi ha dubte de l'elevat nivell d'aquestes *domus* i de la preeminència d'aquestes sales dins de l'esquema de l'habitatge. A la resta de l'Imperi es poden trobar alguns enllosats conservats de plaques de marbre, com el paviment del quiosc rectangular format per quatre pilastres que presideix la *diaeta* meridional de la casa del *Cervi* a Herculà (*fig. 17*), però és difícil trobar-ho amb la disposició i conservació de les sales de Tarragona. Exceptuant l'habitació nº1 de la casa de l'av. Prat de la Riba nº9, a les altres sales s'ha pogut comprovar com les lloses de marbre dibuixen la forma U o T+U, i defineixen l'espai com una zona "triclinar" (*fig. 18*). Aquest esquema és comú als *triclinia* o *oecus* d'època altimperial (Dunbabin 1991, 125-128), tot i que a la majoria dels exemples que ofereixen els paviments de les sales es realitzen en *opus tessellatum* (*fig. 19*) i no amb lloses de marbre com en el cas tarragoní. Potser els tipus de paviments que més s'aproximen a les lloses de marbre són els efectuats amb la tècnica de l'*opus sectile*. Acostumen a utilitzar un esquema marcat per l'existència d'un emblema central, marcant un espai "triclinar" o estances d'esquema únic (Pérez 1996, 40-42). És difícil doncs, trobar aquest esquema de U o T+U amb lloses de marbre. Es pot trobar un exemple de pavimentació de marbre del s. III dC a Cirene, a la "casa di *giasone Magno*". El *triclinium* d'hivern està pavimentant una T en marbre, però en aquest cas amb un bell esquema d'*opus sectile* i no amb plaques de marbre (*fig. 20*). Tot i així, donades les magnífiques pavimentacions de marbre que es troben en moltes de les estances d'aquest edifici, s'ha optat per definir-l'ho com un edifici públic (Lazzarini 2004, 130-134). En definitiva, una pavimentació de plaques de marbre amb aquesta disposició és una

5. A l'habitació nº2 del c/Alguer nº9-11/13 es van poder comprovar *in situ* els sòcols de marbre, en canvi l'habitació nº1 presentava uns murs en molt mal estat, tot i que els arqueòlegs no dubten d'una decoració molts similar que a l'estança veïna.

característica poc comuna a l'Imperi i Tarragona n'ofereix tres bells exemples. A més, en les dues estances de la casa del c/Alguer n°9-11/13 es complementava l'enllosat de marbre amb dos emblemes d'*opus sectile*. L'únic que s'ha conservat és el de l'habitació n°2 (fig. 16), que presenta un mòdul quadrat amb motiu complex (Guidobaldi 1985, 192-196; Guidobaldi *et al.* 1994, 57). Aquest tipus de composició és la més apreciada i costosa del sectile pavimental, i a la Península Ibèrica se'n conserven escassos exemples. Era una categoria d'*opus sectile* de difícil execució i d'un alt preu, que requeria de tallers especialitzats. Aquest fet obligava a la importació de composicions ja confeccionades. L'exemple més antic és el paviment trobat a la plaça del Cronista Chabret de Sagunt, datat a finals del s. I dC inicis de s. II dC (Pérez 1996, 35-36). L'*opus sectile* del c/Alguer n°9-11/13 presentaria una cronologia similar, potser una mica més tardana tenint en compte que l'estança està datada en època antonina.

En el s. II dC a *Tarraco* s'ha pogut constatar aquesta riquesa en algunes cases intramurs, com les reformes musivàries que s'han pogut analitzar de la casa del c/Governador González n°17-19. Però és a la zona suburbana on aquesta riquesa és fa més evident, amb el descobriment de sales de recepció pavimentades amb diferents marbres, d'un elevat luxe, que només s'han descobert a fora muralles de la ciutat. Les àrees suburbanes es caracteritzen per la polivalència i la falta de criteris d'ordenació de l'espai des d'un punt de vista funcional, perquè els usos del sòl són més conjunturals que dins de muralles (Fernández-Vega 1994, 144). Aquest fet permet desenvolupar grans *domus* amb més llibertat espacial i de més grans dimensions que a intramurs, com es deriva de les restes localitzades al barri suburbial sud-occidental de *Tarraco*. A les àrees suburbanes de diferents ciutats romanes s'ha comprovat la ubicació de residències d'òptima qualitat, cases amb bells i amplis espais ajardinats amb tots els avantatges que aporta la ciutat, però a la vegada aïllades de totes les incomoditats implícites d'un espai urbà, com sorolls, brutícia, etc. La zona vesuviana és un bon exemple de belles *domus* suburbanes situades a l'espai contigu del recinte emmurallat i del desenvolupament que es pot permetre a les zones perifèriques de les ciutats en arquitectura domèstica, com les famoses *villae* dels Misteris, de *Diomedes* (fig. 21) i de Ciceró, o l'espectacular villa Imperial (De Vos 1982, 22, 234 i 243-50; Pappalardo 2005). En ciutats d'*Hispania* també es documenten barris suburbans amb zones residencials destacades, com a *Caesar Augusta*, *Barcino* o *Emerita Augusta* (fig. 22), entre d'altres (Alba 2004; Beltrán 2006, 90; Beltrán/Mostalac 2007). Als barris suburbials d'aquestes ciutats igual que a *Tarraco*, conflueixen diverses infraestructures viàries, conduccions hidràuliques, àrees d'enterrament, instal·lacions industrials, conjuntament amb zones residencials. I com s'ha observat a *Emerita Augusta*, i també a *Tarraco*, s'ubiquen grans *domus* a prop de les portes d'entrada de la ciutat, d'aquesta forma els propietaris podrien atendre

els seu *negotia* allunyats dels ja citats inconvenients de la ciutat (Sánchez/Nodar 1997, 383-385). No és estrany, doncs, que un gran nombre de les cases més luxoses documentades fins avui dia a *Tarraco* s'ubiquin en aquestes àrees perifèriques de la ciutat⁶.

Conclusions

L'arquitectura domèstica de Tarragona de finals de la República i els dos primers segles de la nostra era, tot i la manca d'una visió completa de les plantes de les cases, es pot definir com una arquitectura plenament integrada en la concepció del món romà sobre la casa. S'han pogut apreciar cases entorn d'un espai distribuïdor, si bé ha faltat documentar més cases d'atri als dos primers segles de la ciutat, no és un element indispensable per considerar-les cases romanes⁷. A Tarragona també s'han documentat cases de peristil, cases més senzilles i espais artesanals dins d'estructures domèstiques, conjuntament amb tècniques constructives i modes decoratives, de les quals es podrien trobar paral·lels en altres ciutats romanes. Potser la característica pròpia de l'arquitectura domèstica de *Tarraco*, que es podria considerar com un element autòcton, és el tipus de pavimentació amb plaques de marbre seguint la composició U o T + U. Una característica molt interessant, distintiva de l'elit tarragonina, i escassa d'exemples a la resta de l'imperi romà.

6. La magnificència d'aquestes cases i sobretot les seves grans sales de recepció podrien fer pensar amb una arquitectura semipública, com seus corporatives o *collegia*. Però com s'ha comentat són edificis residencials que es troben fora de muralles i per tant poden desenvolupar grans zones de representació. Les mateixes característiques domèstiques intramurs podrien ser considerades com possibles edificis semipúblics, tot i així sense elements epigràfics i grups escultòrics que facin referència aquesta funcionalitat de l'edifici i tenint en compte les dades que es disposen actualment de les restes es poden considerar com edificis residencials.

7. La casa d'atri qualificada erròniament com la casa romana, és en realitat un tipus de casa desenvolupada entorn d'un pati central, que s'originà a Itàlia, amb més o menys difusió al llarg de l'imperi (Fernández-Vega 2001, 681). A la mateixa Pompeia, paradigma de la casa d'atri descrita per Vitruvi, s'han excavat molts altres tipus de casa, amb patis amb teulada o sense, jardins no columnats o dedicats a l'agricultura, etc. (Allisson 2007, 276-277).

BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M., BURÉS, L., MIRÓ, M. T. i RAMON, E. (1993). "L'assentament pre-romà de Tarragona." *Revista d'Arqueologia de Ponent* nº3: 177-223.
- ADSERIAS, M., POCIÑA, C. A. i REMOLÀ, J. A. (2000). "L'habitat suburbà portuari de l'antiga Tàrraco. Excavacions al sector afectat pel peri 2 (Jaume I - Tabacalera)." *Ruiz de Arbulo, J (ed). Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana. Tarragona*: 137-154.
- ALBA, M. (2004). "Arquitectura doméstica." *Dupré, X. (ed) Las Capitales Provinciales de Hispania. 2. Mérida. Colonia Augusta Emerita. Roma*: 67-83.
- ALLISON, P. M. (2007). "Domestic spaces and activities." *J.J. Dobbins i P.W. Foss (ed). The World of Pompeii. Londres*: 269-278.
- AQUILUÉ, X. i DUPRÉ, X. (1986). "Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana." *Forum. Temes d'història i d'arqueologia tarragonines 1*: 3-20.
- BALIL, A. (1973). *Casa y urbanismo en la España antigua III*. Valladolid.
- BARRAL, X. i NAVARRO, R. (1975). "Un motivo de orla itálico. Las representaciones de murallas en los Mosaicos romanos de Hispania." *Boletín del seminario de estudios de arte i arqueología, Universidad de Valladolid XL-XLI*: 503-522.
- BEA, D. (2008). "El port romà de Tarraco. Aportacions historiogràfiques i noves interpretacions. La intervenció arqueològica als solars de l'U.A. 15 de Tarragona (Tarragonès)." *Citerior. Arqueologia i ciències de l'Antiguitat*: 149-185.
- BELARTE, C. (1997). *Arquitectura doméstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica. Arqueo Mediterrània 1*. Barcelona.
- BELTRÁN, J. (2006). "El urbanismo romano y tardoantiguo de Barcino (Barcelona): Una aportación a la topografía de la colonia." *Civilización. Un viaje a las ciudades de la España Antigua. Alcalá de Henares*: 87-96
- BELTRÁN, M. i MOSTALAC, A. (2007). "Arquitectura doméstica." *Beltrán, F. (ed.). Las capitales provinciales de Hispania. 4. Zaragoza. Colonia Caesar Augusta. Roma*: 71-83.
- BERGES, M. i NAVARRO, R. (1974). "Un mosaico con tema de Muralla en Tarragona." *Pyrenae 10*: 165-173.
- BERMÚDEZ, A. (1993). "C. del Gobernador González, 7. Jardí annex, Tarragona." *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989. Barcelona*: 241.
- BERMÚDEZ, A. (1993B). "Rambla Nova, 46, Tarragona." *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989. Barcelona*: 244.
- BERMÚDEZ, A., FLANDES, E., PALAU, R. i PUJANTE, P. (1994). "Intervencions arqueològiques a l'àrea central intramurs, sector central de la colònia Tarraco." *Dupré, X. (coord.). La ciutat en el món romà, Actes del XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica de Tarragona (1993), vol.2. Tarragona*: 61-62.
- BERMÚDEZ, A., PALAU, R., PUJANTE, P., FLANDES, E., PARRA, P. i ESCODA, C. (1990). *Memoria de la intervenció arqueològica efectuada en el solar situado en la calle Gobernador González nº7 (junio-julio de 1990). Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya*. Tarragona.
- BERMÚDEZ, A., PUJANTE, P., FLANDES, E. i PALAU, R. (1989). "Excavacions arqueològiques a l'àrea central intramurs de Tarraco: intervenció al solar situat a Gobernador González, 10." *XXXV Assembla Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya, Valls*: 123-134.
- BLANCO, A. (1978). *Mosaicos Romanos de Mérida*. Madrid
- COMAS, M. i JUAN, J. (2002). "Dues domus amb instal·lacions per a la producció de vi a la ciutat romana de Baetulo. Anàlisi arqueobotàniques i de residus orgànics." *Rivet, L i Sciallano, M (eds.). Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens. Mélanges offerts à Bernard Liou. Archéologie et histoire romaine 8. Montagnac*: 451-456.
- CORTÉS, A. (2004). Estudi estratigràfic d'una *Domus* alt-imperial al Parc Arqueològic de Guissona.

- Treball de recerca. Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, Universitat Autònoma de Barcelona - Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Bellaterra.
- CORTÉS, A. (2009). L'arquitectura domèstica de les ciutats romanes de Catalunya. Tesi Doctoral. Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, Universitat Autònoma de Barcelona - Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona.
- DASCA, A., BERMUDEZ, A., PALAU, P. I PUJANTE, P. (1991). *Memòria de l'excavació del C/Fortuny nº12-14 (1990). Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya.* Tarragona.
- DE VOS, A. I. M. (1982). *Pompei, Ercolano, Stabia. Guide archeologiche Laterza 11, direttore F. Coarelli.* Roma.
- DÍAZ, M., MACIAS, J. I TEIXELL, M. I. (2005). "Intervencions al Carrer Sevilla núms.12-14. Noves dades per a l'evolució urbana del "casc antic" de Tàrraco. " *Butlletí Arqueològic. Ep. V*, 27:47-103.
- DUNBABIN, K. M. D. (1991). "Triclinium and Stibadium." *Slater, WJ (ed.). Dining in a Classical Context. Ann Arbor*: 121-148.
- FERNÁNDEZ-VEGA, P. A. (1994). "Las áreas periurbanas de las ciudades altoimperiales romanas. Usos del suelo y zonas residenciales." *Hispania Antiqua vol. XVIII*:141-158.
- FERNÁNDEZ-VEGA, P. A. (2001). "La casa de atrio en la España Romana." *Hernández, L; Saguado, L i Solana, JM (eds.). Actas del I congreso internacional de historia antigua "La península Ibérica hace 2000 años". Valladolid*: 681-697.
- GUIDOBALDI, F. (1985). "Pavimenti in opus sectile di roma e dell'area romana: proposte per una classificazione e criteri di datazione." *Marmi Antichi. Problemi d'Impiego, di restauro e d'identificazione. Roma*: 171-233.
- GUIDOBALDI, F., OLEVANO, F. I TRUCCHI, D. (1994). "Classificazione preliminare dei Sectilia *pavimenta* di Pompei." *batalla, CM (ed.). VI Coloquio internacional sobre mosaico antiguo. Palencia-Mérida Octubre 1990. Guadalajara*: 49-61.
- GNOLI, R. (1988). *Marmora Romana.* Roma.
- HOFFMAN, A. (1980). "Ein Beitrag zum Wohnen im vorrömischen Pompeji." *Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst nº 10*: 1-14.
- HOFFMAN, A. (1980). "L'architettura." *Zevi, F (ed.). Pompei 79. Raccolta di studi per il decimono centenario dell'eruzione vesuviana. Nàpols*: 97-118.
- LAZZARINI, L. (2004). *Pietre e Marmi Antichi.* Pàdua.
- MACIAS, JM. (1996). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada en el solar núm.12 del carrer de Fortuny, Tarragona (Tarragonès). Anys 1993 i 1994. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya.* Tarragona.
- MACIAS, JM. (2004A). "Arquitectura domèstica." *Dupré, X. (ed.). Las Capitales Provinciales de Hispània.3.Tarragona - Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco. Roma*: 73-81.
- MACIAS, JM. (2004b). *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco. Carrer de Sant Miquel de Tarragona. Documenta 2.* Tarragona.
- MACIAS, JM. I PUCHE, J. (1997). "Noves excavacions a la part baixa de Tarragona. Dades per l'evolució urbanística de la ciutat romana." *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*: 149-163.
- MACIAS, J. I REMOLÀ, J. (2004). "Topografía y evolución urbana." *Dupré, X. (ed.). Las Capitales Provinciales de Hispània.3.Tarragona - Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco. Roma*: 27-40.
- MACIAS, JM., FIZ, I., PIÑOL, L., MIRÓ, M. T. I GUITART, J. (2007). *Planimetria arqueològica de Tàrraco. Documenta 5. Atlas d'Arqueologia Urbana 2. Treballs d'arqueologia Urbana 1.* Tarragona.
- NAPPO, S. (1997). "Urban transformation at Pompeii in the late 3rd and early 2nd c.B.C." *Laurence, R i Wallace-Hadrill, A (eds). Domestic space in the roman world: Pompeii and Beyond. Journal of Roman Archaeology. Supplementary series nº 22*: 91-120.
- NAPPO, S. (2007). "House of Regions I and II." *Dobbins, JJ i Foss PW (ed). The World of Pompeii.* Londres.: 347-372.
- NAVARRO, R. (1979). Los mosaicos romanos de Tarragona. Tesi Doctoral. Càtedra d'Arqueologia Cristiana i Medieval, Universitat de Barcelona. Barcelona, Universitat de Barcelona.

- PAPIOL, L. (2004). "Memòries dels meus treballs arqueològics." *Estudis de Constantí 20, Centre d'Estudis de Constantí*: 69-116.
- PAPPALARDO, U. (2005). "Nuove ricerche nella Villa Imperiale a Pompei." Guzzo, PG i Guidobaldi, MP (eds.). *Nuove ricerche archeologiche a Pompei ed Ercolano. Atti del convegno internazionale. Rome 28-30, novembre 2002. Nàpols*: 331-228.
- PÉREZ, E. (1996). *Revestimientos de Opus Sectile en la península ibérica*. Valladolid.
- SÁNCHEZ, G. i NODAR, R. (1997). "Reflexiones sobre las casas suburbanas en Augusta Emerita: Estudio preliminar." *Mérida. Excavaciones arqueológicas 3*: 367-386.
- SERRA VILARÓ, J. (1932). *Excavaciones en Tarragona. Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades 116*. Madrid.
- TRAM, V. (1988). *La casa dei Cervi a Herculaneum*. Roma.
- WALLACE-HADRILL, A. (1997). "Rethinking the Roman atrium house." Laurence, R i Wallace-Hadrill, A (eds). *Domestic space in the roman world: Pompeii and Beyond. Journal of Roman Archaeology. Supplementary series nº 22*: 219-240.
- YNGUANZO, MD. (2004). *Memòria. Rases de prospecció arqueològica Avinguda Prat de la Riba n9. Tarragona (El tarragonès) Abril-Maig 2001. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya*. Tarragona.
- YNGUANZO, MD. (2006). *Memòria. Excavació arqueològica Av. Prat de la Riba núm.9. Tarragona (el Tarragonès). Novembre-gener 2002-2003. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya*. Tarragona.

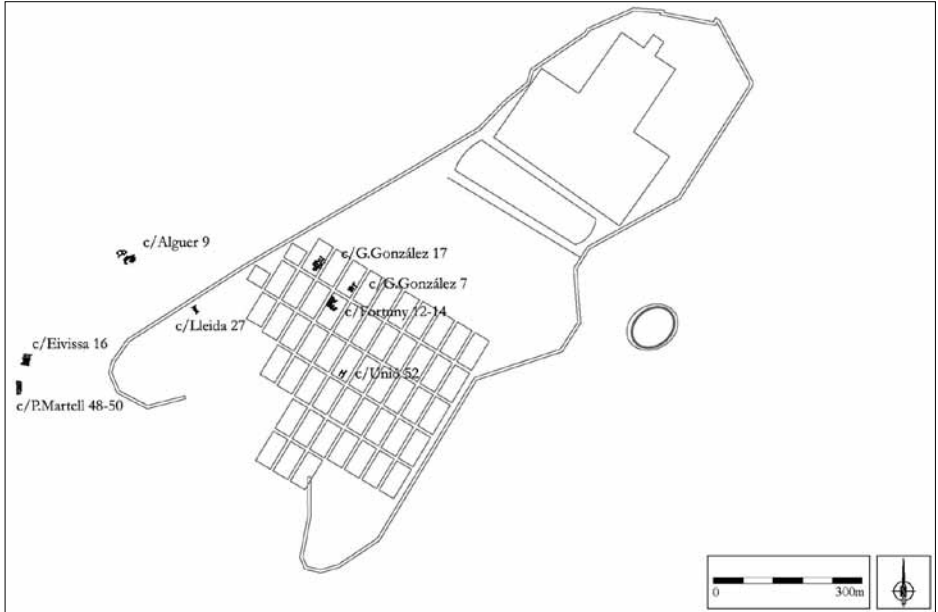

Fig. 1. Planta de la ciutat de Tarraco amb la situació de les restes domèstiques exceptuant les que no s'ha accedit a la planimetria.

Fig. 2. Estructures ibèriques situades a la zona del port del s. II aC (Bea 2008, 164).

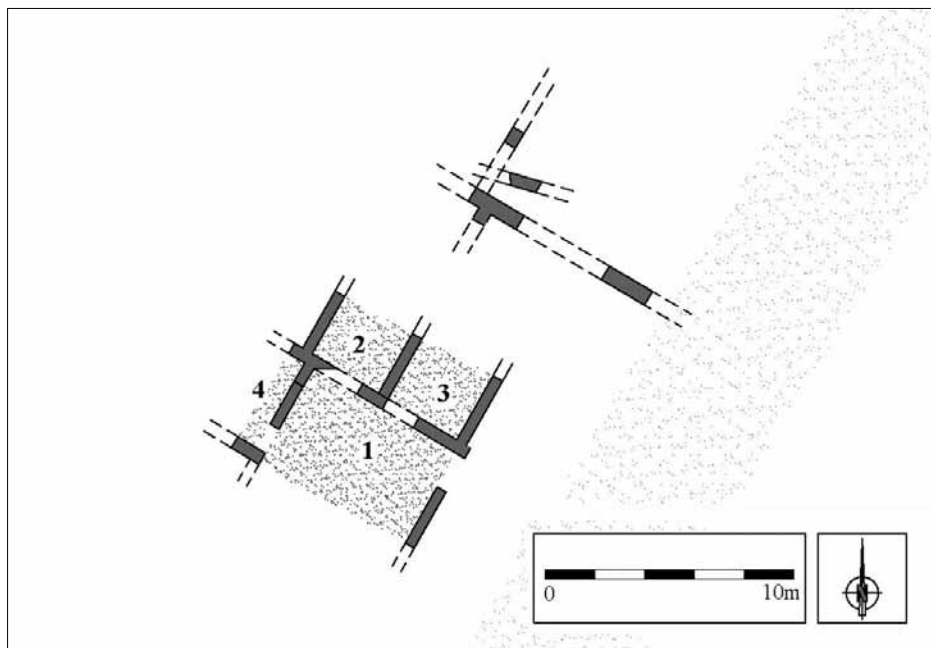

Fig. 3. Primera fase de la casa del c/ Governador González nº7 (adaptat de Macías et al. 2007).

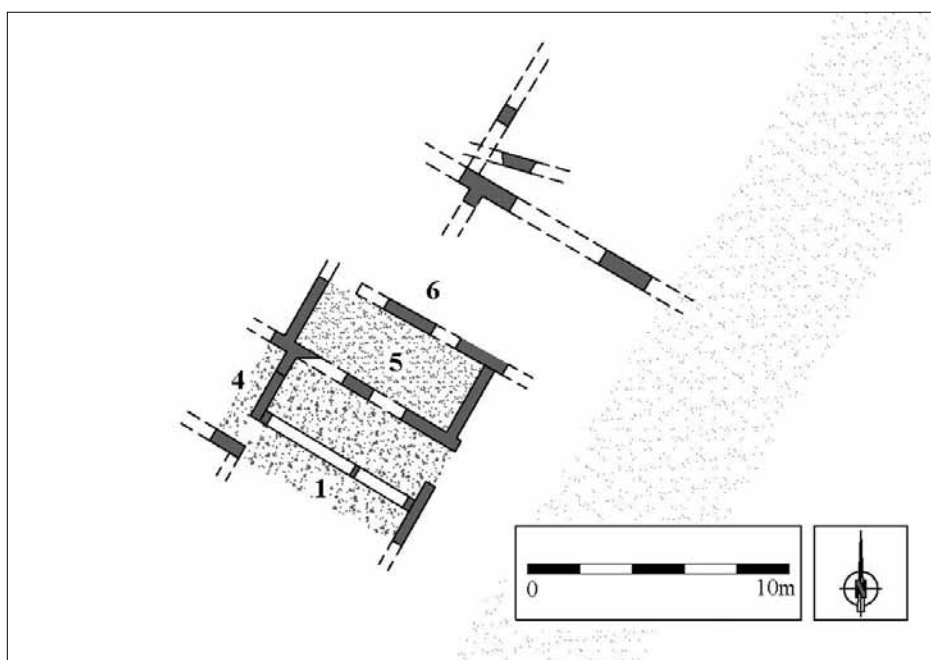

Fig. 4. Segona fase de la casa del c/ Governador González nº7 (adaptat de Macías et al. 2007).

Fig. 5. Mosaïc de la Rambla Nova nº46 (Bermudez 1993b, 244).

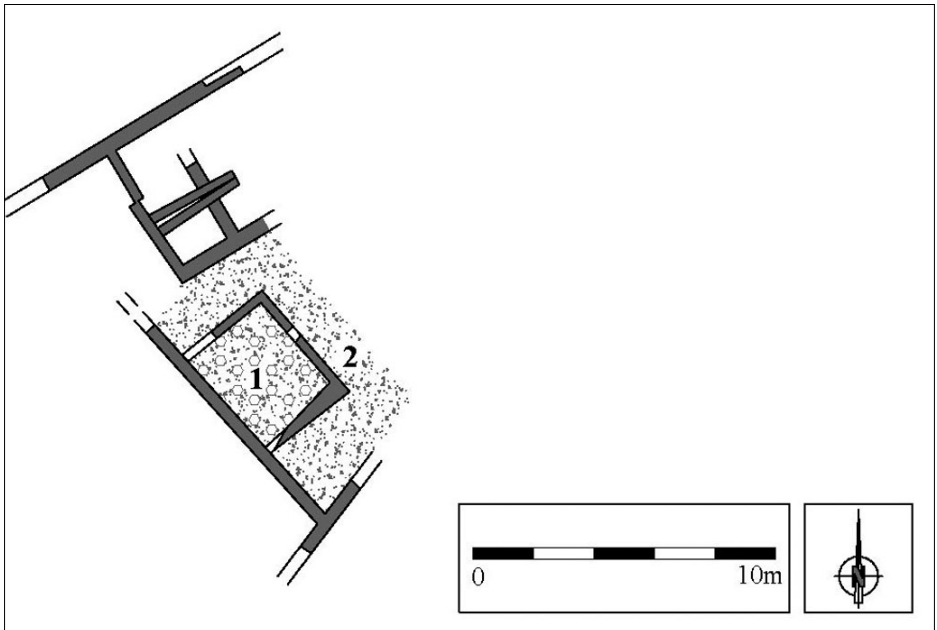

Fig. 7. Primera fase de la casa del c/Fortuny nº12-14 (adaptat de Macías et al. 2007).

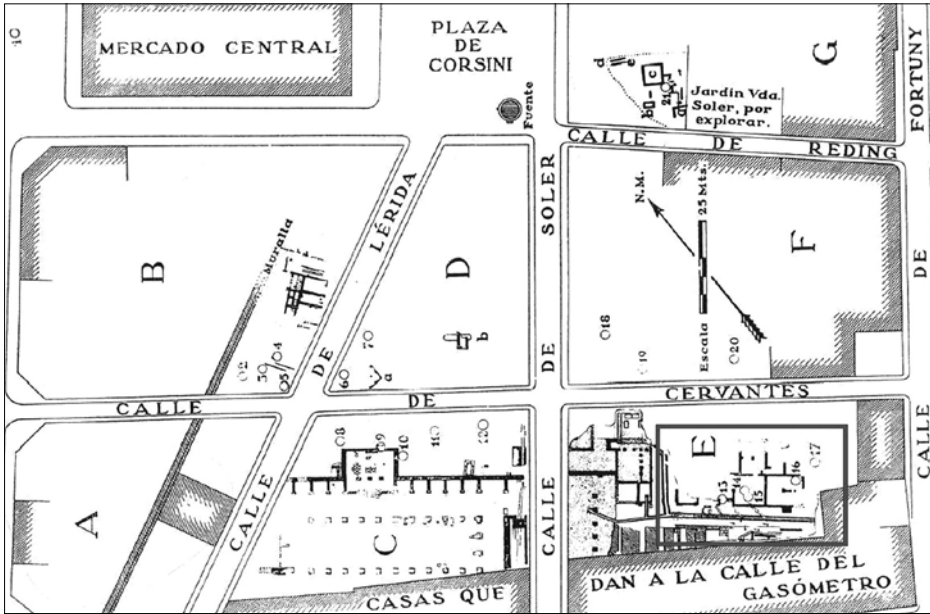

Fig. 8. Tabernes excavades per Serra Vilaró al c/Cervantes (Serra Vilaró 1932).

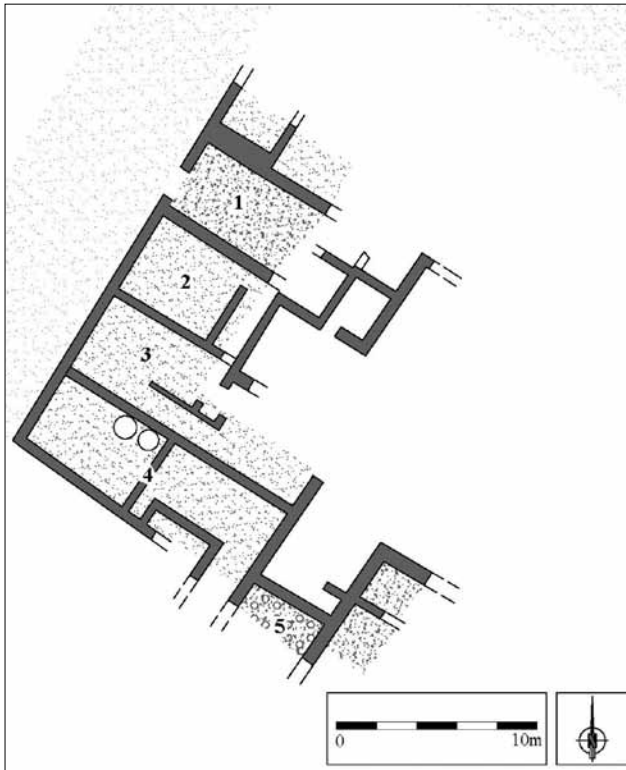

Fig. 9. Segona fase de c/ Fortuny n°12-14 (adaptat de Macías et al. 2007).

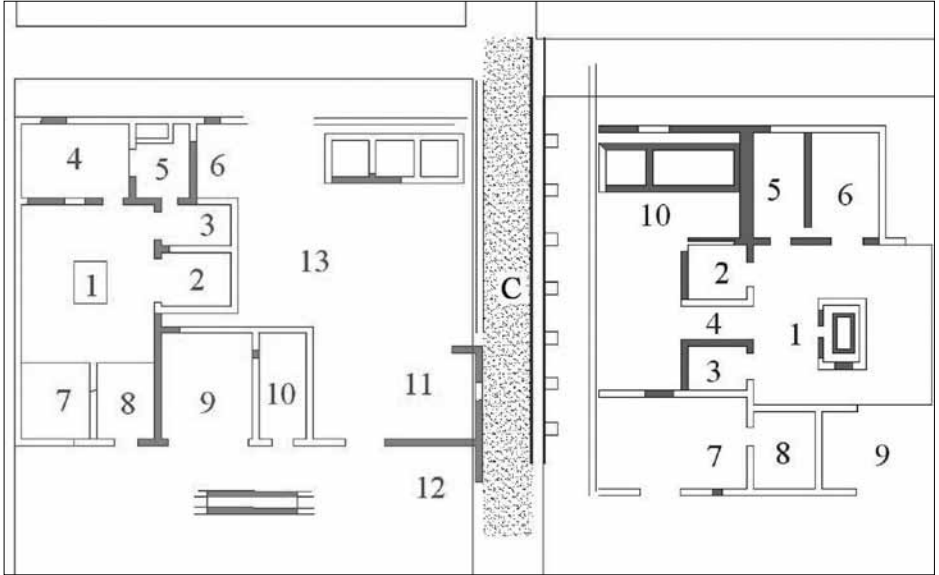

Fig. 10. Planta de les cases del c/Lladó de Baetulo i el cardo maximus (adaptat de Comas/Juan 2002, 451).

Fig. 11. Detall del forn de la Casa Senyorial. Foto J. Guitart.

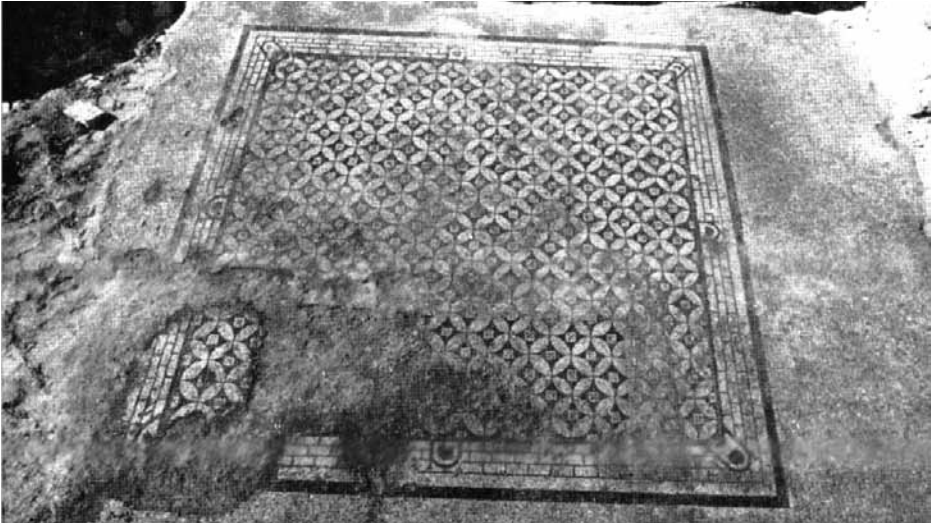

Fig. 12. Mosaic de la Muralla de la casa del c/Governador González nº17-19 (Barral/Navarro 1975, 507).

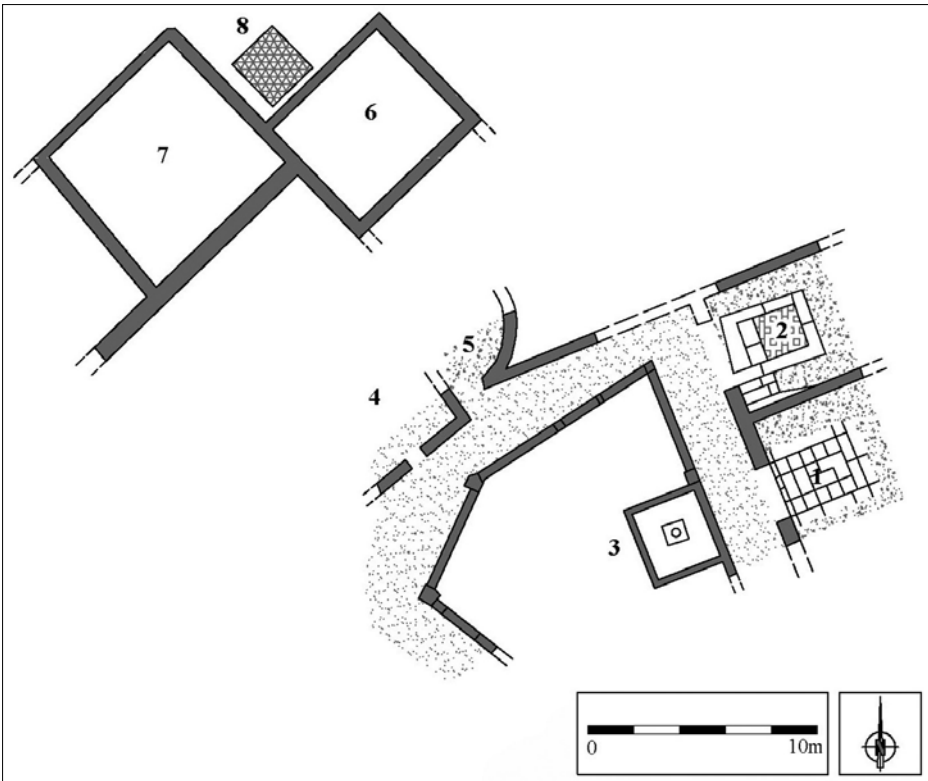

Fig. 13. Tercera fase de la casa del c/Alguer nº9-11/13 (adaptat de Macías et al. 2007).

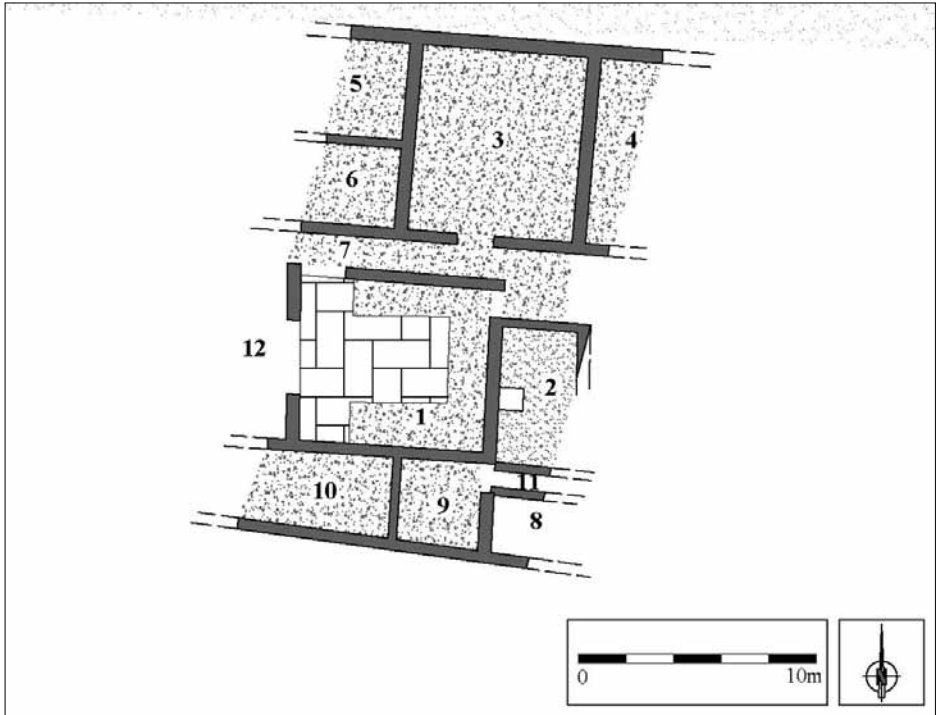

Fig. 14. Primera fase de la casa del cl'Eivissa nº 16 (adaptat de Macías et al. 2007).

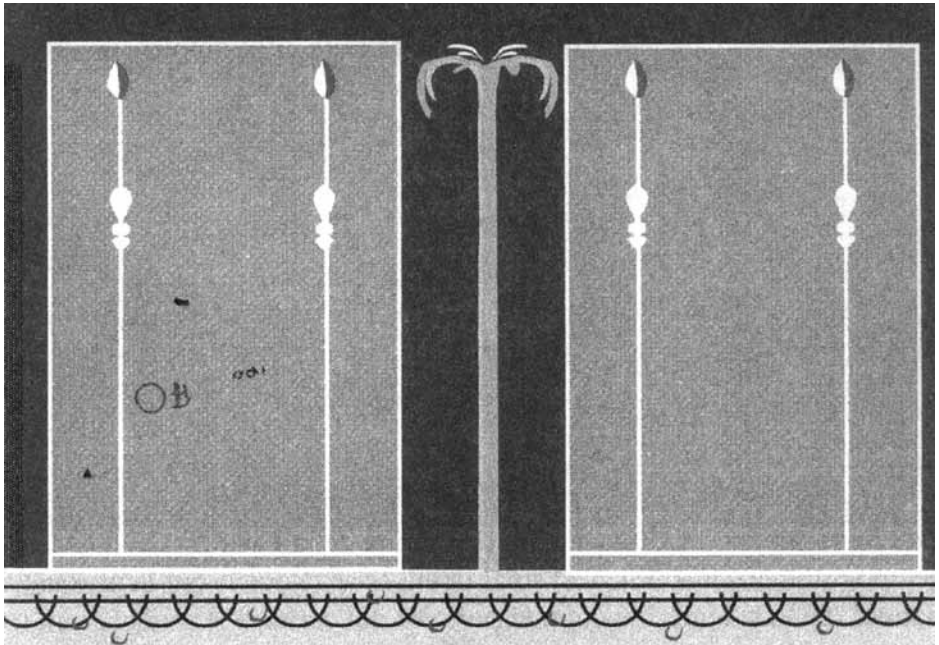

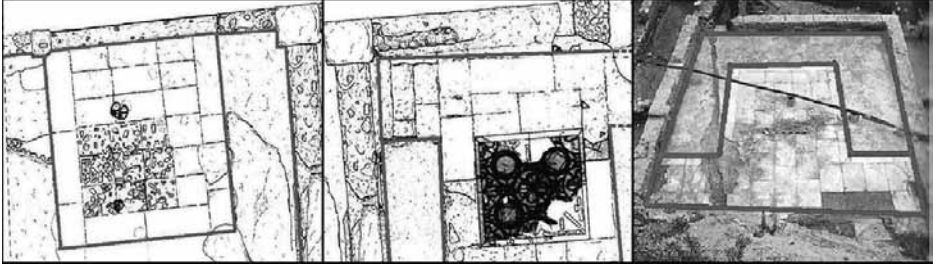
Fig. 15. Restitució de les pintures de l'habitació nº2 del cl'Alguer nº9-11/13 (Macías/Puche 1997,155).

Fig. 16. Emblema d'opus sectile de l'habitació nº2 (Macías 2004a).

Fig. 17. Casa del Cervi (Tram 1988, 19).

*Fig. 18. Habitació nº1 de la casa del c/Alguer nº9-11/13 (modificat de Macías/Puche 1997),
Habitació nº2 de la casa del c/Alguer nº9-11/13 (modificat de Macías/Puche 1997) i
Habitació nº1 de la casa del c/Eivissa nº16 (modificat d'Adserias et al. 2000).*

Fig. 19. Exemple d'opus tessellatum en forma de U. Casa del Mitreo (Blanco 1978, 15).

Fig. 20. Mosaic de la casa di giasone Magno (Lazzarini 2004, 130).

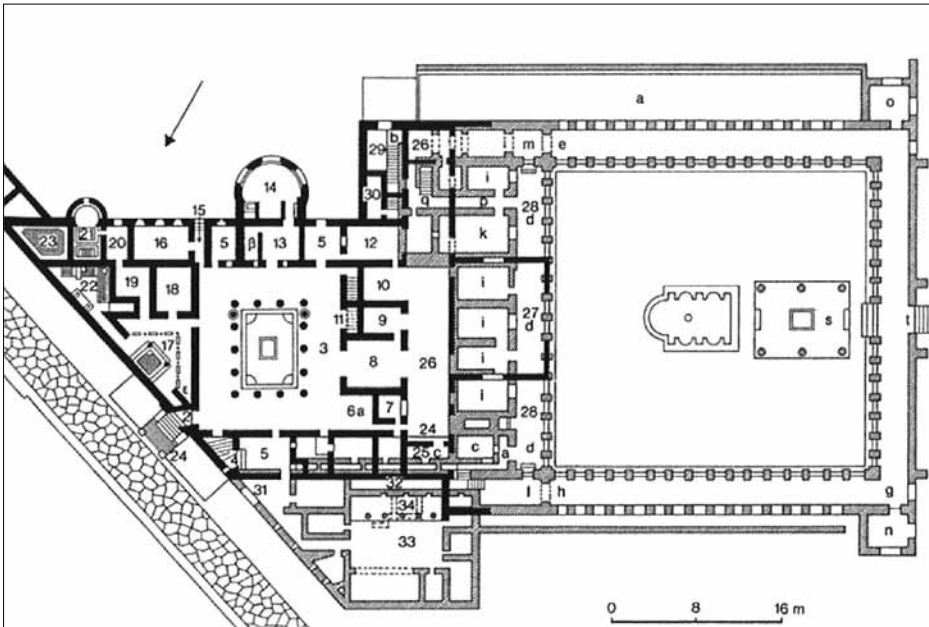

Fig. 21. Villa Diomedes (De Vos 1982, 234).

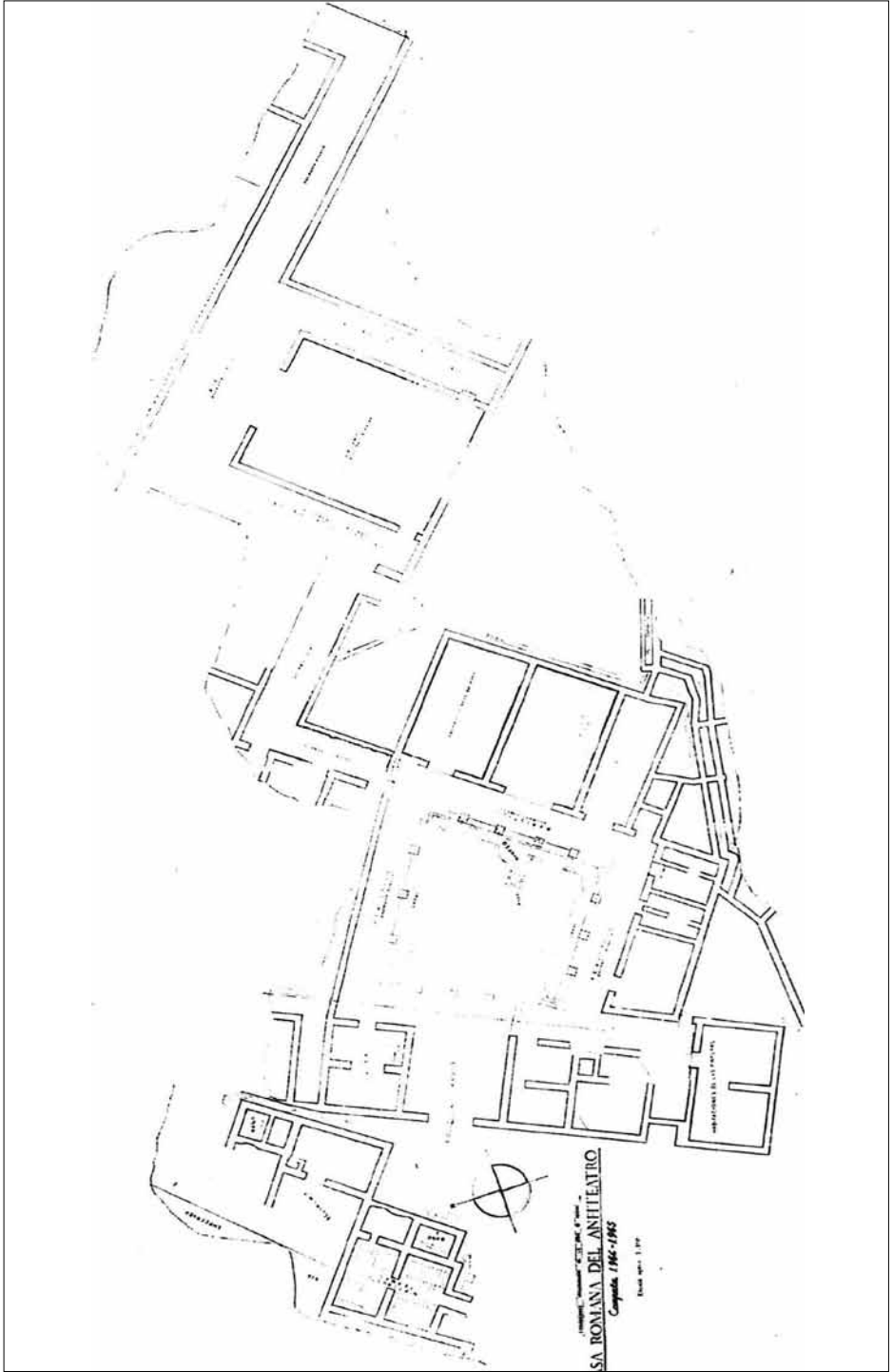

Fig. 22. Villa del Anfiteatro (Sánchez/Nodar 1997, 370).